
Лариса ВАХНІНА

Інститут мистецтвознавства, фольклору й етнології
імені М.Т. Рильського НАН України

АДАМ МІЦКЕВИЧ: МІЖ ФОЛЬКЛОРНИМ ПОГРАНИЧЧЯМ ТА ЄВРОПЕЙСЬКІСТЮ

У статті аналізується концепт українсько-польсько-білорусько-литовського пограниччя в контексті сприйняття фольклорних образів крізь призму бачення творчості Адама Міцкевича. Зокрема звертається увага на жанр балади, яким особливо захоплювався видатний польський романтик. Окрема увага звертається на «Паризькі лекції» А. Міцкевича, де він виокремив українські фольклорні джерела.

Ключові слова: романтизм, пограниччя, фольклор, регіональний менталітет, культурні традиції.

In the article the concept of Ukrainian-Polish-Belarusian-Lithuanian borders is analysed in the context of perception of folklore characters through the prism of vision of Adam Mickiewicz works'. The particular attention is paid to the genre of ballad, which the prominent Polish romantic became keen on. It is also paid attention to the «Parisian lectures» by Adam Mickiewicz, where he distinguished the sources of Ukrainian folklore.

Key words: romanticism, borders, folklore, regional mentality, cultural traditions.

W artykule poddano analizie koncept pogranicza ukraińsko-polsko-białorusko-litewskiego w kontekście wizji symboli ludowych przez pryzmat dorobku twórczego Adama Mickiewicza. Uwaga skupia się zwłaszcza na balladzie, którą znany polski romantyk bardzo sobie upodobał. Oddzielny ustęp poświęcono «Lekcjom paryskim» A. Mickiewicza, gdzie zostały wyodrębnione źródła folkloru ukraińskiego.

Słowa kluczowe: romantyzm, pogranicza, folklor, mentalność, tradycje kulturowe.

Категорії пограниччя в останні роки вивчаються як локальні явища культури, зокрема на міжрегіональних рівнях. Особливу увагу дослідники польської культури звертають на явища, які відбуваються на польсько-українському, польсько-білоруському чи польсько-німецькому та польсько-чеському пограниччі¹³. Чимало явищ розглядають останнім часом як нові, щойно відкриті, хоча не можна забувати, що саме зародження польського романтизму пов'язано насамперед з культурною традицією пограниччя – особливо польсько-литовського, польсько-

¹³ Śląsk – pogranicze kultur. Materiały z sesji popularnonaukowej zorganizowanej w dniu 15 listopada 1993 roku. Opole, 1994; Regiony kulturowe a nowa regionalizacja kraju. Praca zbiorowa pod redakcją Jerzego Damrosza i Marka Konopki. Ciechanów, 1994; Folklorystyka. Dylematy i perspektywy. Redaktor naukowy Dorota Simonides, Opole, 1995; Folklor i pogranicza. Pod redakcją Andrzeja Staniszewskiego i Beaty Tarnowskiej. Olsztyn, 1996; Lech Witkowski, Uniwersalizm pogranicza. O semiotyce kultury Michała Bachtina w kontekście edukacji. Toruń, 2000.

білоруського та польсько-українського теренів, де культури і зокрема фольклор різних народів взаємодіяли, взаємозбагачувалися і навіть синтезувалися.

Для культури польського романтизму пограниччя стало надзвичайно важливим простором не тільки взаєморозуміння, а й взаємовпливу традицій, переходу їх в інше мовне середовище. Адже вся творчість Адама Міцкевича, як і представників «української школи» у польській літературі, формувалася на ґрунті культурних традицій найближчих сусідів – Литви та України. Саме Україна та Литва здавна склали в історичній свідомості поляка образ «найближчого сусіда» (наведемо хоча б приклад «Литовської балади» А.Міцкевича «Три будриси»). Той, хто живе у багатокультурному і багатоетнічному середовищі, з дитинства при звичається до того, що у світі бувають відмінні люди, релігії, мови тощо. Саме фольклорні традиції пограниччя, на нашу думку, залишаються до сьогодні не тільки найбільш аутентичними та збереженими, а й найважливішим фактором вияву національної самосвідомості, її опосередкованим відображенням.

Питання, які досить часто в наш час знаходяться в центрі дискусій щодо ідентифікації низки текстів, що на пограниччі найчастіше побутують двома чи трьома мовами, свого часу були актуальними і для А.Міцкевича, на творчості якого позначився вплив елементів не тільки різних фольклорних культур, які склали своєрідну спільноту пограниччя, про яку ще на початку ХХ ст. писав відомий польський дослідник О.Брюкнер, розглядаючи так звані «макаронізми» у фольклорних традиціях пограниччя [4]. Характерно, що ця специфіка збереглася і нині на українсько-польських пограничних теренах.

Як правило, творчість А.Міцкевича асоціюється з Литвою («Я Литви син!») чи Польщею. Хоча українська проблематика починає цікавити ще молодого А.Міцкевича завдяки роботам його друзів-філологів – Т.Лозінського, О.Петрашевича та Яна Чечота. Символічно, що магістерська робота майбутнього польського генія була присвячена аналізу поеми польського поета-класициста С.Трембецького «Софіївка» (1806), в якій описувалося і славне козацьке минуле [2].

Висловлювання А.Міцкевича саме про український фольклор досі не зібрано разом. Як правило, вони менш відомі й залишалися поза увагою дослідників. Хоча були розвідки про місце слов'янського фольклору в його «Парижських лекціях», зокрема відомого російського фольклориста В.Є.Гусева. Сам А.Міцкевич, який виріс серед сільської культури Новогрудка, звичайно, позитивно сприймає і український фольклор, зокрема народні пісні, оцінюючи їх як надзвичайне, самобутнє явище.

«Niektóre piosenki są przedziwne», – згадує він в одній з «Паризьких лекцій», пишучи про «Канівський замок» С.Гощинського. Згадуючи про поему Гославського «Поділля», А.Міцкевич також відзначає красу подільського фольклору. Як бачимо, українська тематика також знайшла належне місце в його «Паризьких лекціях», де ми постійно знаходимо ті чи інші згадки про Україну, її історію, культуру та фольклор. На цьому наголошував відомий польський літературознавець і фольклорист Юліан Кшижановський у своїй розвідці «Фольклор у паризьких лекціях» [5].

Невипадково одним з найулюбленіших літературних жанрів для А.Міцкевича стала балада, де фольклорний вплив виявляється чи не найбільш красномовніше, що безпосередньо пов'язано з самою баладною специфікою. Звичайно, литовський вплив [6] займає і в баладній творчості А.Міцкевича домінуюче місце, але не можна не згадати, що одночасно з литовською баладою «Три Будриси» з'являється задум української балади «Чати» (1827-1828 рр.), де А.Міцкевич створює характерний образ українського козака Наума, який змушений за наказом воєводи вбити його невірну дружину. Сам же воєвода, який хоче розправитися з суперником, гине від кулі козака. Характерно, що у баладі поет не використав вже усталеного традиційного баладного сюжету чи мотиву. Спорідненість твору з українським фольклором відомий український вчений бачить значно глибше – у зв'язку з ідейною сутністю твору з духом народної творчості. Адже образ козака Наума в баладі А.Міцкевича змальовується у дусі народної моралі, для якої козак завжди був втіленням лицарства, борця за волю та справедливість. У вирішальний момент – він на боці чистого вірного кохання, таке народне бачення захисника. Можливо, саме популярність цього твору пов'язана з використанням фольклорного баладного мотиву. Цікаво, що згадана балада побутує у польському фольклорі як народна пісня.

Про іншу баладу А.Міцкевича «Світязь», яка теж побудована за принципом використання народнопісенної баладної символіки, краще ніж український поет і перекладач А.Міцкевича Максим Рильський не скажеш: «Світ балад Міцкевича – це світ загадковий, фантастичний, таємничий, світ непізнаного, русалки «світезанки» – примари, що зникли під землею колишнього міста». У Міцкевича зустрічаємо кілька баладних мотивів, зокрема покарання зрадливих жінок та перетворення людей на інших істот. Як правило, поет використовує саме баладні мотиви, які зустрічаються у локальному фольклорі Новогрудчини, де домінують релікти, в основному, білоруського фольклору, але не без впливів традицій пограниччя. Цікаво, що А.Міцкевич не механічно переносить баладні сюжети в свої поетичні твори, а намагається

їх переосмислити, надавши свого авторського бачення. Так, для здійснення самого перетворення за фольклорними законами завжди мала бути третя дійова особа, наприклад, зла свекруха. В баладі ж «Рибка» дівчина перетворюється на рибку, кинувшись у воду, ніби за власним бажанням або не без впливу водної стихії. Нову цікаву розвідку «Балади А.Міцкевича в контексті української літературної і сербської народної балади» опублікувала Мирослава Карацуба («Адам Міцкевич і Україна. – Київ, 1999).

У період романтизму фольклор став не тільки одним із джерел натхнення, а й концептуальною основою творчості. Теоретик української школи у польській літературі Михайло Грабовський відзначав, що польські поети-романтики сприйняли дух і барви української поезії як одну з найдосконаліших гілок самобутньої слов'янської поезії.

Як правило, традиційно можна виділити два напрямки взаємодії фольклору з романтичною літературою: 1) зовнішнє наслідування, обробка та перенесення фольклорних сюжетів на літературний ґрунт; 2) творчий синтез фольклорного матеріалу. Саме другий напрямок можна вважати більш характерним для творчого методу А.Міцкевича. Використовуючи фольклорні мотиви чи образи, він не вдається до їх запозичення, а завжди їх творчо переосмислює, синтезуючи та підпорядковуючи вже своєму авторському задумові. В цьому він до певної міри має чимало спільного з С.Ґоцинським (згадаймо, «Канівський замок»), який використовує українську тематику.

Саме фольклор пограниччя позначився особливо на драматичних творах А.Міцкевича – «Гражині», «Конраді Валенроді» і найбільше на «Дзядях», де вписується в тканину твору майже органічно. У зв'язку з цим не можна не згадати, що саме використання фольклору допомагало створити і певне історичне тло в цих творах, надавши їм певного колориту та забарвлення.

Яскравою ілюстрацією особливостей історизму А.Міцкевича та інших польських поетів-романтиків є популярність в їх творах образу українського народного пророка-Вернигори, який є символом низки народних легенд та історичного епосу українського народу. За переказами, Вернигора – постать напівлегендарна, людина-відлюдник, яка мешкає на острові, що на річці Рось поблизу Корсуня. В часи Коліївщини він закликав козаків до примирення зі шляхтою, а також передрік майбутню незалежність Польщі біля кордонів держави Ягеллонів.

Переказ про Вернигору став підґрунтям до використання різноманітних ідей, пов'язаних насамперед з боротьбою за незалежність як України, так і Польщі, а також з проблематикою українсько-польських

взаємин. С.Гощинським 1829 року навіть було створено однойменну поему «Вернигора». Цікавий також факт, знову ж таки з паризьких лекцій А.Міцкевича, коли 22 лютого 1842 р. у «Колеж де Франс» він згадує Вернигору як «поета-самородка, який нічого не написав, а лише кільком знайомим продиктував свої пророцтва». Зрозуміло, чому козацьке питання привертає таку увагу у тогочасній Європі й не тільки з погляду популярності українських народних пісень. Не можна не згадати в зв'язку з цим про Історичний конгрес в Парижі (1835), де М.Чайковський виступав з рефератом про вплив козаччини на європейську літературу, сам фігуруючи «як козак за національністю» [3, 31].

Поети недостатньо замислювалися над долею селянина, пророцтва якого так розповсюдилися; про нього ніколи не думали і ніколи не оцінювали його як автора. Проте, якщо поетів цитують лише для розваги, у хвилини відпочинку, то народ у хвилини небезпеки та загрози, в очікуванні важливих подій шукав порад у словах Вернигори; врешті-решт і самі письменники з певною мистецькою довірою звернули на нього увагу. То хто ж із них більше заслуговує на пошану: відомий письменник чи той селянин? Чиє місце почесніше? Такі думки належать А.Міцкевичу.

А.Міцкевич, як й інші діячі «української школи» (хоча його не можна віднести до неї чи ототожнювати з її представниками), народився, виріс та сформувався як митець на стику культурних традицій, та через усе своє життя і творчість він проніс свій «пограничний» менталітет, підґрунтям якого є толерантність до інших культур та народів. Саме фольклор слов'янських народів завжди уособлював ці якості та характеристики, тому не випадково він став одним із джерел творчості великого митця та чинником творення власної концептуальної думки.

Проблема пограниччя, дослідження якої сьогодні на часі, дає можливість виявити спільне і відмінне у художньому сприйнятті народної поезії та історії слов'янських народів через призму творчості А.Міцкевича.

Поєднання ідеального і реального, бажаного і можливого притаманне саме в такому ракурсі. Адже «пограниччя, – за висловлюванням відомого російського дослідника М.М.Бахтіна, – це обшар, де відбувається найбільш напружене і продуктивне життя культури [1, 177].

Слово «Литвин» у ХІХ ст. набуває значення «поляк з почуттям патріотизму». Говорячи «я – литвин», Міцкевич усвідомлює себе поляком. Литва стала для Міцкевича асоціативним образом, так як Україна – для великого Юліуша Словацького та інших представників «української школи» у польській літературі. Промовляючи ці слова у «Пані Тадеуші» в Парижі, А.Міцкевич в ідеальному образі вітчизни-Польщі виокремлює

свою «малу батьківщину».

Література

1. Бахтин М.М. Автор и герой в эстетической деятельности // Эстетика словесного творчества. – Москва, 1979. – С.177.
2. Довжок Т. Адам Міцкевич та «Українська школа». – Адам Міцкевич і Україна. – Київ, 1999. – С.94-111.
3. Кирчів Р.Ф. Український фольклор у польській літературі (період романтизму). – Київ, 1971. – С.31.
4. Bruckner A. Pieśni polsko-ruskie // Pamiętnik Literacki. – Lwów, 1911. – Т.Х. – S. 416-442.
5. Krzyżanowski J. Literatura ludowa w prelekcjach paryskich // «Ludowość u Mickiewicza». – W., 1958.
6. Jackiewicz Mieczysław. Pierwiastki ludowe litewskie w balladach i romansach Adama Mickiewicza // Folklor i pogranicza. – Olsztyn, 1998. – S.110-117.